

DOI: 10.19266/1829-4286-2023-01-45-78

**Զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման
հնարավորությունները ժամանակակից աշխարհում.
Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության դեպքը**

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Վ. Բոյունովի անվան պետական համալսարան

Հոդվածում քննարկվում են ժամանակակից աշխարհում զանգվածային ոճրագործությունների դրսևորումներին առնչվող հարցեր՝ պատերազմներն ու զինված հակամարտությունները դիտարկելով որպես բարենպաստ միջավայր կամ իրավիճակի մաս, որոնցում այդ ոճրագործությունները պլանավորվում և իրականացվում են: Զանգվածային ոճրագործությունների դրդապատճառները և զոհերի խոցելիության հավանականությունը նվազեցնելուն միտված գործողությունների շրջանակի վերլուծության նպատակով առանձնակի ուշադրություն է դարձվում նման հանցագործությունների կանխարգելմանն ուղղված միջազգային իրավական հիմքերին ու դրանց ոչ արդյունավետ կիրառման պատճառներին: Հոդվածում նաև առաջարկվում է զանգվածային ոճրագործությունների՝ վաղ փուլում կանխարգելման ռազմավարություն, որը կարող է կիրառվել հակամարտային տարբեր գոտիներում: Որպես օրինակ դիտարկվել է Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտությունը, որի զարգացման տարբեր փուլերում միջազգային հանրության կողմից Ադրբեյջանի զանգվածային ոճրագործությունների դրսևորումների չդատապարտված լինելու հանգամանքն ավելի է սաստկացրել այդ պետության ռազմատենչ նկրտումները, ստեղծել ամենաթողության ու անպատժելիության մթնոլորտ՝ չբացատրելով նոր պատերազմի հրահրման ու զանգվածային ոճրագործությունների արձանագրման հավանականությունը:

Բանալի բառեր

Զանգվածային ոճրագործություններ, Լեոնային Ղարաբաղ, հակամարտություն, միջազգային իրավունք, պաշտպանելու պատասխանատվություն

Նախաբան

Ժամանակակից պատերազմներն ու զինված հակամարտությունները բարդ ու ոչ գծային համակարգեր են, որոնք չեն ենթարկվում պատերազմավարության դասական կանոններին, չափազանց անկանխատեսելի են դրանց ելքերը, միտումները կարող են փոփոխվել երկրաչափական պրոգրեսիայով: Դրանց բնույթը թույլ է տալիս համադրել և համաժամանակյա կիրառություն ասպահովել զինված պայքարի տարբեր ձևերի, մարտավարությունների և հնարքների համար՝ ասպահովելով բարձր արդյունավետություն և սիներգետիկ ազդեցություն ու հետևանքներ: Ժամանակակից պատերազմների «հիբրիդայնացումը» էապես ջնջել է պատերազմի և խաղաղության միջև սահմանը և «հիբրիդայնացման» հետևանքներից մեկն էլ, ինքնին, ոչ պետական զինված խմբավորումների ներգրավումն է ռազմական գործողություններում¹, ինչը լրջագույն սպառնալիք կարող է հանդիսանալ ոչ միայն պետական (կանոնավոր) զինված ուժերի, այլ նաև խաղաղ բնակչության համար: Այդ «անկանոնությունն» առավել նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման համար²: Ավելին, քաղաքական ներգործության, միջազգային իրավունքի երկիմաստ մեկնաբանությունների, միջազգային իրավական տարբեր ատյանների կողմից ընդունված որոշումների կատարման հետևողականության բացակայությունը, միջազգային հանրության ոչ պատշաճ, իսկ, երբեմն էլ հանցավոր անտարբերության պայմաններում զինված հակամարտությունները դառնում են նման վայրագություններ իրականացնելու համար լիարժեք նպաստավոր պայմաններ: Իրատեսական չէ նաև զանգվածային ոճրագործությունների տարատեսակ դրսևորումների դիտարկումն ու վերլուծությունը՝ որպես միջազգային քաղաքական

¹ **Petrosyan M.**, The Role of Non-State Actors in Modern Warfare: The Case of Syria and Nagorno-Karabakh, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2023, pp. 1-18, <https://doi.org/10.1080/19448953.2023.2233364>

² Violent Nonstate Actors as Perpetrators and Enablers of Atrocity Crimes, 56th Annual Strategy for Peace Conference, The Stanley Foundation, 2015, pp. 1-8

իրողություններից զատ տեղի ունեցող իրադարձությունների, քանի որ դրանք ոչ միայն սերտորեն փոխկապակցված են, այլ նաև քաղաքական տարբեր իրողությունների դինամիկ ընթացքն ու երբեմն էլ ամենաթողության մթնոլորտն է հանգեցնում նմանատիպ հանցագործությունների իրականացմանը³: Ավելին, միջազգային իրավունքի զարգացման ամենավաղ փուլերից սկսած միջազգային քրեական արդարադատության համակարգը կրել է քաղաքական գործընթացների ազդեցությունը: Վերջիններս ոչ միայն խոչընդոտել են միջազգային քրեական իրավունքի կիրարկման գործընթացին, այլ նաև թելադրել արդարադատության յուրօրինակ «սցենարներ»⁴:

Պատերազմներն ու զինված հակամարտությունները որպես զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման նպաստավոր պայմաններ

Զանգվածային ոճրագործությունները հիմնականում մեկուսացված կամ պատահական իրադարձություններ չեն: Ընդհակառակը, դրանք հակված են զարգանալ դինամիկ գործընթացներում: Սովորաբար բռնության կիրառմանը նախորդում են համապատասխան ներուժի զարգացումը, ռեսուրսների մոբիլիզացումը, նպատակների իրագործման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը (առաջատար պետություններին, մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող կազմակերպություններին, միջազգային տարբեր կազմակերպությունների համապատասխան ստորաբաժանումներին, անհատ իրավապաշտպաններին և բարձր քաղաքական պաշտոններ զբաղեցնող անհատներին աջակցություն) ստեղծումը, և նպատակին հասնելու համար այլ հասակ քայլերի իրականացումը: Պետք չէ բացառել նաև, որ զանգվածային ոճրագործություններ իրականացնելու ցանկությունը կարող է ձևավորվել առավել ուշ փուլում՝ հակամարտության

³ **Maogoto J.**, War crimes and Realpolitik: International justice from World War I to the 21st century, 2004, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colo., 2004.

⁴ **Maogoto J.**, 2004

զարգացման գործընթացին զուգահեռ: Այնուամենայնիվ, զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման մտադրությունը կարող է բացահայտվել և կանխատեսվել նաև նախընթաց շրջանում, եթե հաշվի են առնվում դրանց իրագործման նախադրյալները, ցուցիչները, աշխարհաքաղաքական նպաստավոր պայմանները, ռազմատենչ հայտարարություններն ու հակամարտության պատմական ասպեկտները: Վերոնշյալն առավել ընդգծված դրսևորումներ ունի հատկապես ցեղասպանության կամ էթնիկ զտման իրականացման դեպքում, որին նախորդում է համապատասխան գաղափարախոսական, կազմակերպական, նախապատրաստական և այլ աշխատանքների իրականացում:

Պատերազմներն ու զինված հակամարտությունները դիտարկելով որպես բարենպաստ միջավայրի կամ իրավիճակի մաս՝ կարելի է կանխատեսել դրանց իրագործման հավանական սցենարները, ժամկետները, մեխանիզմները, շրջանակը: Զանգվածային ոճրագործությունների դրդապատճառները և զոհերի խոցելիության հավանականությունը նվազեցնելուն միտված գործողությունների բնույթը փոխելու համար անհրաժեշտ է, որ ՄԱԿ-ը, միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունները և ազգային կառավարություններն առաջնորդվեն բացառապես միջազգային իրավական սկզբունքներով և գործեն անաչառ: Այլ կերպ՝ հանցագործությունների կատարումը կանխելու համար կարող է պահանջվել հրաժարում կողմերի նկատմամբ կողմնակալ վերաբերմունքից: ՄԱԿ-ն այս երկրնտրանքի հետ բախվել է անցյալում տարբեր ճգնաժամերի համատեքստում (հատկապես Բալկաններում 1990-ականների սկզբին⁵ և Կոնգոյի Դեմոկրատական Հանրապետությունում խաղաղապահ առաքելության իրականացման ժամանակ⁶): Անկողմնակալությունից հրաժարումը կարող է էապես ազդել տարածաշրջանային և

⁵ **Pilch F., Derdzinski J.**, The UN Response to the Balkan Wars Reflections on the Balkan Wars: Ten Years After the Break Up of Yugoslavia, 2004 , pp 93-117.

⁶ **Lee B.**, Peacekeeping, the Congo, and zones of peace, *Peace Review*, 1997, 9, 2, pp. 189-191.

միջազգային կազմակերպությունների ընկալվող օրինականության վրա և սահմանափակել փոխզիջումների կամ քաղաքական կարգավորման հնարավորությունները: Երկրորդ՝ զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը (հատկապես նպատակաուղղված միջոցառումների միջոցով) պահանջում է պատրաստակամություն և կարողունակություն, քանի որ անհրաժեշտություն կա աշխատելու ոչ միայն և ոչ այնքան ինքնիշխան պետությունների (նաև չճանաչված պետությունների), այլ անհատների հետ՝ որպես հանցագործ կամ հավանական զոհ⁷:

Զանգվածային ոճրագործությունների նախապատրաստման և իրականացման, ինչպես նաև կանխարգելիչ միջոցառումների ճշգրիտ պլանավորման համար առանցքային նշանակություն ունի նախորդող գործընթացներին և, մասնավորապես, այդ ոճրագործությունների էսկալացիային նպաստող գործոնների հաշվառումը: Բռնության աճման այդ գործընթացը բնորոշելու համար առանձնացվում են երեք փուլեր⁸:

1. Զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման հիմնական ռիսկային գործոնների առկայություն կամ զարգացում: Նմանատիպ ռիսկերի շարքին են դասվում նախկինում կատարված ոճրագործությունների դեպքերը, ամբողջատիրական և ավտորիտար վարչակարգերի առկայությունը, օրենքի գերակայության բացակայությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանության հետ կապված խնդիրները, կոնֆլիկտայնության բարձր մակարդակը սովյալ պետության տարածքում և այլն:

2. Ցնցումների և մոբիլիզացիայի փուլ: Այս փուլում զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման վտանգը վերածվում է սպառնալիքի: Այսինքն, ճգնաժամային իրավիճակի՝ զանգվածային բռնության կիրառման եղանակներով լուծելու հավանականությունը վերածվում է իրական հնարավորության: Մա

⁷ **Reike R., Sharma S., Welsh J.**, A Strategic Framework for Mass Atrocity Prevention, Paper 03, 2013, <https://www.acmc.gov.au/sites/default/files/2018-11/3-2013-A-Strategic-Framework-for-Mass-Atrocity-Prevention.pdf>

⁸ **Reike R., Sharma S., Welsh J.**, 2013

ենթադրում է, որ այդ ոճրագործությունների իրագործման ընթացքում կարող են կիրառվել տվյալ պետության ՋՈՒ-ը, այլ ուժային կառույցներ (Ազգային անվտանգության ծառայություն, Ոստիկանության զորքեր և այլն), ներգրավվել ոչ պետական զինված դերակատարներ, հանցավոր խմբերի ներկայացուցիչներ և այլն: Այլ կերպ ավտորիտար վարչակարգերը չեն կարողանա «դիմակայել ռիսկի մշտական բարձր մակարդակին»⁹:

3. Արտակարգ իրավիճակի հասունացման փուլը բնորոշվում է առճակատումներով, զանգվածային ոճրագործությունների ապագա զոհերի վրա համակարգված հարձակումներով և բնության տարբեր այլ ձևերի կիրառմամբ: Խոցելի խմբերի ինքնապաշտպանության փորձերը հանգեցնում են բախումների թվի և ինտենսիվության մակարդակի մեծացման՝ ստեղծելով մասսայական բռնությունների կիրառման համար նպաստավոր պայմաններ:¹⁰

Մրանք հստակ նշաններ են, որ եթե կանխարգելիչ միջոցներ չձեռնարկվեն, ապա զանգվածային վայրագություններ են սկսվելու: Որոշ դեպքերում այս փուլում ձեռնարկվող գործողությունները հիմնականում ուղղված են լինելու բռնության էսկալացիայի կանխմանը, որն արդեն դրսևորվել է ոչ այնքան համակարգված ձևով:

Զանգվածային ոճրագործությունների տեսակներն ու դրանց իրավական ամրագրումները

2005թ. ՄԱԿ-ի համաշխարհային գազաթնաժողովի ժամանակ պետությունների և կառավարությունների ղեկավարները ճանաչեցին յուրաքանչյուր պետության պատասխանատվությունը՝ պաշտպանելու այդ պետությունների բնակչությանը չորս հանցագործություններից՝ ցեղասպանություն, պատերազմական հանցա-

⁹ **Bellamy A.**, Mass Atrocities and Armed Conflict: Links, Distinctions, and Implications for the Responsibility to Prevent, The Stanley Foundation, 2011, p. 12

¹⁰ **McLoughlin, Bellamy A.**, Preventing Genocide and Mass Atrocities: Causes and Paths of Escalation, 2009, p. 50

գործություններ, մարդկության դեմ հանցագործություններ և էթնիկ զտումներ: Առաջին երեք հանցագործությունները իրավաբանորեն սահմանված են տարբեր միջազգային իրավական փաստաթղթերում, ինչպիսիք են 1948 թվականի Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և պատժելու մասին կոնվենցիան¹¹, 1949 թվականի Ժնևի կոնվենցիաները և 1977 թվականի դրանց լրացուցիչ արձանագրությունները¹² և 1998 թվականի Հռոմի միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրությունը¹³: Դրանց՝ որպես միջազգային հանցագործություններ կարգավիճակը հիմնված է այն համոզմունքի վրա, որ դրանց հետ կապված գործողությունները ազդում են մարդու արժանապատվության վրա ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական ժամանակներում:

Ցեղասպանությունը գործողություն է, որը կատարվել է ցանկացած ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբի ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնելու մտադրությամբ, ներառյալ՝ խմբի անդամների սպանություն, խմբի անդամներին լուրջ մարմնական կամ հոգեկան վնաս պատճառելը, կենսապայմանների կանխամտածված վատթարացումը և այլն: 1948թ. դեկտեմբերի 9-ին, ՄԱԿ-ի նախաձեռնությամբ ընդունվեց «Ցեղասպանության հանցագործության կանխման և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան: Ըստ կոնվենցիայի, այն ստորագրող պետությունները պարտավորվում են կանխել, ինչպես նաև պատժել ցեղասպանություն իրականացնողներին: Եվ, որպեսզի հանցագործությունը ճանաչվի որպես ցեղասպանություն, հանցագործների կողմից պետք է լինի ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբի ֆիզիկական ոչնչացման ապացուցված մտադրություն:

¹¹ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/genocide-conv-1948> (01.05.2023)

¹² The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm> (01.05.2023)

¹³ Rome Statute of the International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>, (01.05.2023)

Պատերազմական հանցագործությունները կարող են իրականացվել ինչպես ռազմական գործողություններին անմիջական մասնակցություն ունեցող անձանց, այնպես էլ քաղաքացիական բնակչության նկատմամբ: Դրանք կարող են արձանագրվել և միջազգային, և ոչ միջազգային զինված հակամարտությունների ժամանակ: Հակամարտության՝ միջազգային և ոչ միջազգային չափումները հստակեցնելն ունի առանցքային նշանակություն, քանի որ դրանով պայմանավորված փոխվում են նաև պատերազմական հանցագործությունների տարրերն ու այդ խնդիրներին վերաբերող միջազգային իրավական շրջանակները: Պատերազմական հանցագործությունների վերաբերյալ առավել տարբերակված շրջանակ է ներկայացված Հռոմի ստատուտում, որում առանձնացվում են պատերազմական հանցագործությունների չորս հիմնական կատեգորիաներ: Միջազգային զինված հակամարտությունների պարագայում՝ 1949թ. Ժնևի կոնվենցիաների կոպիտ խախտումներ (դիտավորալ սպանություն, խոշտանգում, անմարդկային վերաբերմունք, ռազմական անհրաժեշտությամբ չհիմնավորված և ապօրինի դիտավորությամբ գույքի խոշոր չափերի ոչնչացում և յուրացում և այլն), օրենքների և սովորույթների այլ լուրջ խախտումներ (կանխամտածված հարձակումներ խաղաղ բնակչության վրա, քաղաքացիական օբյեկտների և բնակավայրերի թիրախավորում և այլն), իսկ ոչ միջազգային զինված հակամարտությունների պարագայում՝ 1949թ. Ժնևի կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածի լուրջ խախտումներ (կյանքի և անձանց նկատմամբ բռնություն), օրենքների և սովորույթների այլ լուրջ խախտումներ (կանխամտածված հարձակում խաղաղ բնակչության վրա, կանխամտածված գործողություններ կրոնի, կրթության, պատմամշակութային ժառանգության դեմ, հիվանդանոցների և հիվանդների թիրախավորում և այլն) :

Հիմնական միջազգային իրավական փաստաթուղթը, որում ամրագրված են մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների գործողությունները և տեսակները Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի ստատուտն է: Այդ կատեգորիայում ներառվում

են հանցագործություններ, ինչպիսիք են՝ սպանությունը, բնաջնջումը, բնակչության տեղահանումը կամ բռնի տեղափոխումը, խոշտանգումները, ապարտեիդը, բռնի տեղահանումը և այլն: նմանատիպ գործողությունները չեն կարող պատահական լինել, այլ մեկ ընդհանուր, պլանավորված ծրագրի մաս են կազմում, կարող են տարածվել մեծ աշխարհագրական տարածքներում: Միջազգային իրավունքում տեսանկյունից հստակության և իրավական հիմքերի տեսանկյունից առավել խոցելի է Էթնիկ զտումներներն են, քանի որ այն միջազգային իրավունքում ճանաչված չէ որպես անկախ հանցագործության տեսակ: Առաջին անգամ այս եզրույթը կիրառվել է ՄԱԿ-ի ԱԽ և Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևերում Հարավսլավիայում 1990-ականների տեղի ունեցած գործընթացներին վերաբերելի մասում: Այն նաև ամրագրվել է նախկին Հարավսլավիայի միջազգային քրեական տրիբունալի մեղադրական եզրակացության մեջ: Ընդհանուր առմամբ, էթնիկ զտումները բնորոշվում են որպես «մեկ էթնիկ կամ կրոնական խմբի կողմից մշակված կանխամտածված քաղաքականություն՝ բռնության և ահաբեկչության միջոցով մեկ այլ էթնիկ կամ կրոնական խմբի քաղաքացիական բնակչությանը որոշակի աշխարհագրական տարածքներից հեռացնելու համար»: Այդ գործողությունները կարող են տարբեր դրսևորումներ ունենալ՝ սպանություն, կամայական ձերբակալություն, խոշտանգում, սեռական ոտնձգություններ, քաղաքացիական բնակչության թիրախավորում և խոցում և այլն: Այս համատեքստում անդրադարձ կա նաև բժշկական անձնակազմի, այդ թվում՝ Կարմիր խաչի աշխատակիցների նկատմամբ իրականացվող բռնի գործողություններին:

Քրեական պատասխանատվության մեխանիզմները զանգվածային ոճրագործությունների համատեքստում

Ինչ վերաբերում է զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման պարագայում քրեական պատասխանատվության

մեխանիզմներին, ապա այն ունի երկու հիմնական չափում՝ անհատական և պետական պատասխանատվություն¹⁴: Իհարկե, չեն բացառվում նաև համատեղ պատասխանատվության դեպքերը, ինչն էլ, իր հերթին, կարելի է դիտարկել երկու ուղղությամբ: Առաջին կատեգորիան ներառում է համատեղ կամ համաձայնեցված գործողությունների արդյունքում առաջացած զանգվածային ոճրագործությունների համար համատեղ պատասխանատվություն: Կարելի է խոսել երկու կամ ավելի պետությունների, պետության և մեկ այլ պետության զինված խմբավորումների քաղաքական կամ ռազմական առաջնորդների, ինչպես նաև բազմաթիվ անհատների համատեղ գործողությունների մասին: Երկրորդ կատեգորիան ներառում է այն դեպքերը, երբ չկան համաձայնեցված գործողություններ, օրինակ, երբ զանգվածային ոճրագործություններ են կատարվում մի պետությունում, իսկ մյուս պետությունները չեն կատարում դրանք կանխելու իրենց պարտականությունները, ինչպես Սիրիայի դեպքում էր¹⁵: Այս կատեգորիան կարելի է վերագրել նաև Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցած զանգվածային ոճրագործությունների դրսևորումներին հակամարտության զարգացման տարբեր փուլերում:

Ակնհայտ է, որ զանգվածային ոճրագործությունների համար պատասխանատվությունը չի կարող դիտվել բացառապես որպես պետական պատասխանատվության կամ անհատական քրեական պատասխանատվության խնդիր, քանի որ միջազգային կազմակերպությունները կամ այլ ոչ պետական դերակատարներ կարող են տարբեր աստիճանով ներգրավվել կամ դիտորդներ լինել գործընթացներում: հետևաբար, առավել ճշգրիտ կլինի հավաքական ոճրագործությունների իրագործում եզրույթը՝ հաշվի առնելով նաև պատասխանատվության կիսման անհրաժեշտությունը: Այս պարագայում պատասխանատվությունը կարող են կիսել

¹⁴ **Zyberi G.**, Responsibility of States and Individuals for Mass Atrocity Crimes, In book: *The Practice of Shared Responsibility in International Law*, 2017, pp.236-262

¹⁵ **Nikoghosyan H.**, Government Failure, Atrocity Crimes and the Role of the International Criminal Court: why not Syria, but Libya, *The International Journal of Human Rights*, 2015, **19**, 8, 1240-1256.

անհատները, պետությունները, միջազգային կազմակերպությունները, ոչ պետական դերակատարները և այլն: Ուստի, զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը պետք է ներառի համակցված ջանքեր՝ տարբեր դերակատարների ներգրավմամբ:

Այնուամենայնիվ, զինված հակամարտությունների ժամանակ կատարված զանգվածային ոճրագործությունների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անհատական և պետական պատասխանատվության դրսևորումները շատ տարբեր են, իսկ տարբերությունները մեծապես պայմանավորված են աշխարհաքաղաքական տարբեր գործընթացներով, համապատասխան քաղաքական կամքի դրսևորմամբ կամ դրա բացակայությամբ, միջազգային իրավունքի նորմերի ու մեխանիզմների հնարավորություններով և այլն: Բայց և այնպես, անհերքելի է այն փաստը, որ պատասխանատվության առումով առավել պարտավորություններ ունեն պետությունները, քանի որ տիրապետում են նման հանցագործությունների կանխարգելման գործիքակազմին, ավելին, ունեն հստակորեն ամրագրված միջազգային պարտավորություններ՝ ոչ միայն զերծ մնալու նման հանցագործությունների իրականացումից, այլ նաև պաշտպանել քաղաքացիական բնակչությանը դրանց իրականացումից:

Անհերքելի է, սակայն, որ զանգվածային ոճրագործությունների իրագործումը սովորաբար պահանջում է պետական կառույցների առնվազն նվազագույն մասնակցություն կամ «լուռ համաձայնություն»: Պետությունների և անհատների՝ ոճրագործությունների իրականացման հարցում պատասխանատվության կիսման դեպքերը բազմաթիվ են՝ Հարավսլավիա, Ռուանդա, Կամբոջա, Սուդան, Սիրիա և այլն: Այնուհանդերձ, վիճահարույց հարցերից զխավորը կապված է նմանատիպ իրադարձություններին արձագանքի և պատժի մեխանիզմներին կիրառման հետ: Տարբերակված մոտեցումներ կան նաև յուրաքանչյուր առանձին

դեպքում պատասխանատվության օբյեկտի (անհատ, թե պետություն) ընտրության վերաբերյալ¹⁶:

Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի ստատուտը հստակորեն սահմանում է, որ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների թվին է դասվում նաև բնակչության տեղահանումը կամ բռնի տեղափոխումը մշտական բնակչության վայրից: Այս պարագայում բռնի եզրույթը ենթադրում է ոչ միայն ֆիզիկական բռնությունը, այլ նաև դրա սպառնալիքը, հոգեբանական ներագդեցությունը, իշխանության չարաշահման միջոցով վախի կամ հարկադրանքի կիրառումը և այլն: Հարկադիր տեղահանումը վերաբերում է իրավիճակին, երբ անձը չունի ազատ կամ իրական ընտրություն՝ մնալու այն տարածքում, որը համարվել է իր մշտական բնակչության վայրը: Հետևաբար մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունների իրագործման ժամանակ այդ ասպեկտի անտեսումը կարող է անդամալի հետևանքներ ունենալ և և միջազգային իրավական ատյանները պետք է հաշվի առնեն բոլոր հանգամանքներն ու տեղահանության հիմնական պատճառները, միջավայրն ու դրա փոփոխության վրա ազդող գործոնները իրավական ճշգրիտ գնահատական հնչեցնելու և նման հանցագործություններ իրականացնող անհատներին ու պետությունների միջազգային իրավունքի համապատասխան պատժի ենթարկելու նպատակով: Վերոգրյալը հստակորեն վերաբերում է Սուդանի արևմուտքում գտնվող Դարֆուր շրջանում տեղի ունեցած իրադարձություններին, որոնց արդյունքում 2.5-3 մլն. մարդ լքեց իր մշտական բնակչության վայրերը, իսկ ավելի քան 300000-ը զոհվեցին: 2008թ. Միջազգային քրեական դատարանը Սուդանի առաջնորդ Օմար ալ-Բաշիրին ձերբակալելու թույլտվություն է տվել Դարֆուրում իրականացված ցեղասպանության և էթնիկ զտումների

¹⁶ **Zyberi G.**, Responsibility of States and Individuals for Mass Atrocity Crimes, In book: The Practice of Shared Responsibility in International Law, 2017, pp.236-262

համար¹⁷: Այնուամենայնիվ, դատարանի կողմից ներկայացված սանկցիաները չեն իրագործվել, իսկ ալ-Բաշիրը շարունակել է պաշտոնավարել Սուդանում մինչև 2019 թ.¹⁸:

2005թ. ՄԱԿ անդամ պետությունները քննարկեցին և շրջանառության մեջ դրեցին «Պաշտպանելու պատասխանատվություն» (Responsibility to Protect, R2P) սկզբունքը՝ մարդասիրական միջամտության համար: Սկզբունքը ստեղծում է հիմքեր մարդասիրական միջամտության համար՝ նպատակ ունենալով կանխել ցեղասպանությունները, պատերազմական հանցագործությունները, էթնիկ զտումները և մարդկության առջև կատարված հանցագործությունները¹⁹: Սկզբունքը ենթադրում է երեք հիմնական քայլեր՝ կանխարգելել, արձագանքել, վերակառուցել²⁰: Այսպիսով, նախ սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր պետության պատասխանատվությունն է պաշտպանել սեփական բնակչությանը ցեղասպանությունից, պատերազմական հանցագործություններից, էթնիկ զտումներից և մարդկության դեմ կատարվող այլ հանցագործություններից: Երկրորդ, միջազգային հանրությունը պետք է խրախուսի և աջակցի պետություններին՝ իրականացնելու այդ պատասխանատվությունը: Միջազգային հանրության պատասխանատվությունը՝ Կանոնադրության VI և VIII գլուխներին համապատասխան: Եվ երրորդ, պետությունը պետք է օգտագործի դիվանագիտական, մարդասիրական և այլ խաղաղ միջոցներ՝ բնակչությանը վերը նշված հանցագործություններից պաշտպա-

¹⁷ AL Bashir Criminal Case., <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir> , Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/05-01/09-1> (12.06.2023)

¹⁸ **Shabas W.**, Atrocity crimes (genocide, crimes against humanity and war crimes), In W. Schabas (Ed.), *The Cambridge Companion to International Criminal Law*, Cambridge Companions to Law, 2015, pp. 199-213.

¹⁹ **Simon D.**, Building State Capacity to Prevent Atrocity Crimes: Implementing Pillars One and Two of the R2P Framework, Policy Analysis Brief, 2012, pp. 1-12.

²⁰ **Berdal M.**, Revisiting the “Responsibility to Protect” and the Use of Force, *Asian Journal of Peacebuilding*, 2019, **11**, 2, 239-264

նելու համար²¹: Անհրաժեշտության դեպքում, երբ խաղաղ միջոցները բավարար չեն, իսկ ազգային իշխանություններն ակնհայտորեն ի վիճակի չեն վերոհիշյալ չորս հանցագործություններից պաշտպանել սեփական բնակչությանը, միջազգային հանրությունը՝ հաշվի առնելով հստակ հանգամանքները և համագործակցելով համապատասխան տարածաշրջանային կազմակերպությունների հետ, կարող է Անվտանգության Խորհրդի միջոցով ժամանակին և վճռականորեն ձեռնարկել հավաքական գործողություններ՝ ՄԱԿ կանոնադրությանը համապատասխան՝ այդ թվում VII գլխի հիման վրա²²:

2008թ. ռուս-վրացական պատերազմից հետո ՌԴ հայտարարեց, որ միջամտությունը համապատասխանում է միջազգային իրավունքի նորմերին և լիովին տեղավորվում է Պաշտպանելու պատասխանատվությունը սկզբունքի շրջանակներում: Այնուամենայնիվ, սկզբունքը ենթարկվել է նաև խիստ քննադատության 2010թ. Լիբիայում տեղի ունեցած իրադարձություններից հետո: Սկզբունքի՝ գործնականում կիրառելու փորձերը բազմաթիվ են՝ Լիբիա՝ 2011թ. (իշխող վարչակարգի կողմից քաղաքացիական բնակչությանն ուղղված ճնշումներ)²³, Սիրիա, Քենիա 2007-2008թթ. (Էթնիկ լարվածություն նախագահական ընտրություններից հետո): Պաշտպանելու պատասխանատվությունը բավարար պատասխան չի տալիս այն առանցքային հարցին, թե ինչպե՞ս լավագույնս կանխել և, եթե կանխարգելումը ձախողվի, արձագանքել մարդու

²¹ The Responsibility to Protect and The Organization of American States: A Path Forward For Atrocity Prevention And Response in The Americas, <https://www.oas.org/fpdb/press/R2P-and-the-OAS.pdf> (11.15.2023)

²² **Մուրադյան Լ.**, Կանխարգելման պատասխանատվության կիրառման խնդիրներն ու հնարավորությունները, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 2021, 1, 05-26:

²³ **Nganje F.**, The rhetoric and practice of the international responsibility to prevent mass atrocities: Reflections on South Africa's peacebuilding role in South Sudan (2005–2013), *African Security Review*, 2017, 1, 1-18.

իրավունքների լայնածավալ խախտումներին և սպանություններին²⁴:

2007 թվականի փետրվարի 27-ին Արդարադատության միջազգային դատարանը կարևոր որոշում է կայացրել «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և պատժելու մասին կոնվենցիայի կիրառման մասին» Բոսնիա և Հերցեգովինան ընդդեմ Սերբիայի և Չեռնոգորիայի գործով: Դատարանը հայտարարեց, որ «կանխարգելելու» պարտավորությունը՝ համաձայն «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժելու մասին» կոնվենցիայի, պարտադրում է տարածքային առումով չսահմանափակված պարտավորություն: Ըստ Դատարանի, յուրաքանչյուր պետություն, որն ունի «կարողություն արդյունավետ կերպով ազդելու այն անձանց գործողությունների վրա, ովքեր ամենայն հավանականությամբ կկատարեն ցեղասպանություն», նույնիսկ եթե գտնվում են իր սահմաններից դուրս, պարտավոր է «օգտագործել իր համար ողջամտորեն հասանելի բոլոր միջոցները ցեղասպանությունը կանխելու համար»: Այս բոլոր իրավական պարտավորությունների և մեկնաբանությունների վրա հիմնված է «Պաշտպանության պատասխանատվություն» սկզբունքը, որը հաստատում է պետության առաջնային պատասխանատվությունը՝ պաշտպանելու իր բնակչությանը վայրագություններից: 2005 թվականի Համաշխարհային զագաթնաժողովի արդյունքների 138-րդ կետում ասվում է, որ պետությունները պարտավոր են կանխել ցեղասպանության, պատերազմական հանցագործությունների, էթնիկ զտումների և մարդկության դեմ հանցագործությունների կատարումը, ինչպես նաև այդ գործողությունների դրդումը: 139-րդ բաժինը հետագայում ընդգծում է միջազգային հանրության պատասխանատվությունը՝ կանխելու վայրագությունները՝ օգնելով պետություններին զարգացնել իրենց բնակչությանը պաշտպանելու կարողությունները և օգնելով ճգնաժամի մեջ գտնվող պետու-

²⁴ **Pingeot L.,** Obenland W., In whose name? A critical view on the Responsibility to Protect, Report, Global Policy Forum, 2014, p. 47.

թյուններին «մինչ ճգնաժամի և հակամարտությունների բռնկումը»: Այն դեպքերում, երբ պետությունները «բացահայտորեն ձախողել են» բնակչությանը զանգվածային հանցագործություններից պաշտպանելու իրենց պատասխանատվությունը, միջազգային հանրությունը նաև հայտարարում է իր պատրաստակամությունը «ժամանակին և վճռական կերպով» ձեռնարկել հավաքական գործողություններ՝ բնակչությանն այդ հանցագործություններից պաշտպանելու համար՝ օգտագործելով բոլոր առկա միջոցները՝ հաշվի առնելով ՄԱԿ-ի կանոնադրության և միջազգային իրավունքի սկզբունքները:

Ցեղասպանության կանխարգելման և պաշտպանության պատասխանատվության հարցերով ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի հատուկ խորհրդականները՝ տարբեր, բայց փոխլրացնող մանդատներով, միասին աշխատում են՝ առաջ մղելու ազգային և միջազգային ջանքերը՝ բնակչությանը ցեղասպանությունից, պատերազմական հանցագործություններից, էթնիկ գտումներից և մարդկության դեմ հանցագործություններից պաշտպանելու համար: Ցեղասպանության կանխարգելման հարցերով հատուկ խորհրդականը հանդես է գալիս որպես վաղ նախազգուշացման մեխանիզմի համակարգող՝ զգուշացնելով ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին և նրա միջոցով Անվտանգության խորհրդին իրավիճակների մասին, որոնցում կա ցեղասպանության վտանգ և համապատասխան առաջարկություններ է անում: Հատուկ խորհրդականը նաև պաշտպանում և մոբիլիզացնում է ՄԱԿ-ի համակարգը, անդամ պետությունները, տարածաշրջանային մեխանիզմները և քաղաքացիական հասարակությունը՝ համապատասխան կանխարգելիչ միջոցներ ձեռնարկելու համար: Աշխատելով Ցեղասպանության կանխարգելման հարցերով հատուկ խորհրդականի ընդհանուր ղեկավարության ներքո՝ Պաշտպանության պատասխանատվության հարցերով հատուկ խորհրդականը ղեկավարում է ՄԱԿ-ի, անդամ պետությունների կողմից պաշտպանության սկզբունքի և դրա իրականացման պատասխանատվության հայեցակարգային, քաղաքական, ինստիտուցիոնալ և գործառնական մշակումը,

տարածաշրջանային մեխանիզմներ և քաղաքացիական հասարակություն: Հարկ է նշել, որ կան ՄԱԿ-ի այլ գերատեսչություններ և կառույցներ, որոնց մանդատները վերաբերում են զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելմանը²⁵:

Առավել կարևոր հանգամանքներից մեկը հետաքննությունների մեխանիզմների ստեղծմանն աջակցելուն ուղղված գործողություններն են (մոբիլիզացիա), որը պահանջում է զգալի քաղաքական կամք ՄԱԿ-ի անդամ պետություններից, բացի այդ, երբեմն, մանդատի երկարաձգումը հաճախ հակասական է: Ստեղծվելուց հետո քննչական մեխանիզմները բախվում են նաև ապացույցներ հավաքելու մի շարք խոչընդոտների: Շատ դեպքերում հետաքննության մեխանիզմները ստեղծվում են ոչ թե զանգվածային ոճրագործությունների տեղի ունենալուց հետո, այլ խիստ անկայուն և բարդ օպերատիվ միջավայրերում, ոճրագործությունների իրականացման նախընթաց ժամանակաշրջանում, դրա ընթացքում կամ հետո: Ավելին, զանգվածային ոճրագործությունների հետաքննության մեխանիզմների ձևավորումը երբեմն իրակացվում է առանց համապատասխան պետությունների կառավարությունների համաձայնության: Բացի այդ, այդ կառավարությունները հաճախ խոչընդոտում կամ խափանում են փորձագետների և հանձնաժողովների աշխատանքը: Վերոգրյալն ուղղակիորեն վերաբերում է Սուդանում, Սիրիայում, Եմենում տեղի ունեցած իրադարձություններին: Առավել հետաքրքրական է Մյանմարի դեպքը, որտեղ ռոհինջանների նկատմամբ իրականացված բռնություններից հետո միջազգային հանրությունը քանիցս

²⁵ Framework of Analysis for Atrocity Crimes A tool for prevention, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/about-us/Doc.3_Framework%20of%20Analysis%20for%20Atrocity%20Crimes_EN.pdf (12.06.2023); **Aksenova M.**, Introduction: Breaking the Cycle of Mass Atrocities: Criminological and Socio-Legal Approaches to International Criminal Law. *Breaking the Cycle of Mass Atrocities: Criminological and Socio-Legal Approaches in International Criminal Law*. Ed. Marina Aksenova, Elies van Sliedregt and Stephan Parmentier. Oxford, Hart Publishing, 2019, pp. 3–26; **Dieng A., Welsh J.**, Assessing the Risk of Atrocity Crimes, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 2016, **9**, 3, 4-12.

մեծացրեց այստեղ իրականացված զանգվածային ոճրագործություններից հետո դրանց համար պատասխանատու բարձրաստիճան քաղաքական գործիչների, պաշտոնյաների միջազգային քրեական հետապնդման պահանջը: Ավելին, 2018թ. ՄԱԿ-ի փորձագետների հրապարակած զեկույցի համաձայն Մյանմարի կառավարությունն ունեցել է ակնհայտ ցեղասպանական մտադրություններ ևս այդ նպատակով իրականացրել է նպատակաուղղված քաղաքականություն²⁶: Եվ սա այն դեպքում, երբ հանցագործների խումբն (պետություն) ունի զանգվածային ոճրագործություններ կատարելու շարժառիթ, դիտավորություն և հնարավորություն, իսկ զոհերի խումբը չունի սպառնալից հանգամանքներից պաշտպանվելու հնարավորություններ²⁷:

Զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման ռազմավարությունը

Զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը բարդ և բազմագործոն գործընթաց է, որը սերտորեն կապված է ոչ միայն ներպետական ու տարածաշրջանային գործընթացների, այլ նաև միջազգային քաղաքական գործընթացների զարգացման դինամիկայի, աշխարհաքաղաքական տարբեր դերակատարների՝ կոնկրետ տարածաշրջաններում հետապնդած շահերի համադրման կամ հակադրամ գործընթացների հետ և այլն: Առանձնակի բարդ է նաև հակամարտությունների ընթացքում տեղի ունեցող զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը, քանի որ այդ դեպքում էական ազդեցություն է ունենում ոչ միայն հակամարտության բնույթը, զարգացման ընթացքը, ներգրավված տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային դերակատարների ազդեցությունը, այլ

²⁶ **Ware A., Laotides C.**, Myanmar's 'Rohingya' Conflict: Misconceptions and Complexity, *Asian Affairs*, 2019, **50**, 1, 60-79.

²⁷ **Atkins A.**, Atrocity Prevention and Response During Armed Conflict: Closing the Capability Gap, *APOJ*, 2016, **16**, 2, 1-15; Prevention and Mitigation of Genocide and Mass Atrocities Focus on East and Central Africa and the Islamic World, 2010, pp. 19-26

նաև թշնամանքի մթնոլորտը և հակամարտության կողմերի՝ հակառակորդի նկատմամբ վարվող տեղեկատվական և հիբրիդային պատերազմի ընթացքը: Վերջինիս դեպքում որպես հիմնական բնութագրիչ գծեր առանձնացվում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, գերձզորիտ սպառազինության կիրառումը, ոչ պետական զինված դերակատարների ներգրավվածության և ազդեցության աճումը, հոգեբանական ներազդեցությունը²⁸, որոնք արդի փուլում զանգվածային ոճրագործությունների կիրառման ուղեկցող, երբեմն էլ նաև բարենպաստ միջավայր ստեղծող գործոններ են համարվում:

Զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը շարունակական գործընթաց է, որը պահանջում է մշտական ջանքեր՝ բարելավելու հասարակության դիմադրողականությունը նման հանցագործությունների նկատմամբ՝ ապահովելով օրենքի գերակայությունը և մարդու իրավունքների պաշտպանությունը՝ հիմնվելով խտրականության վերացման, օրինական և հաշվետու ազգային ինստիտուտների ստեղծման, կոռուպցիայի վերացման, ուժեղ և բազմազան քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և բազմակարծիք լրատվամիջոցների աջակցություն վրա²⁹:

Ոճրագործությունների հիմնական պատճառների ու նախադրյալների վերհանումը կարող է հնարավորություն ընձեռել բացահայտելու ռիսկի գործոնները, որոնք կարող են հանգեցնել կամ հնարավորություն տալ դրանց կատարմանը, բացահայտել այն միջոցները, որոնք կարող են ձեռնարկվել պետությունների և միջազգային հանրության կողմից՝ դրանք կանխելու համար: Որքան ավելի վաղ հայտնաբերվեն ռիսկի գործոնները, այնքան ավելի մեծ է վաղ նախազգուշացման հնարավորությունը: Ժամանակի ընթացքում կանխարգելիչ գործողությունները դառնում են ավելի բարդ և

²⁸ Պետրոսյան Մ., Նորագույն տեխնոլոգիաների ազդեցությունը ժամանակակից պատերազմների և զինված հակամարտությունների հիբրիդային բնույթի վրա, *Հայկական բանակ*, 2022, (113), 85-99:

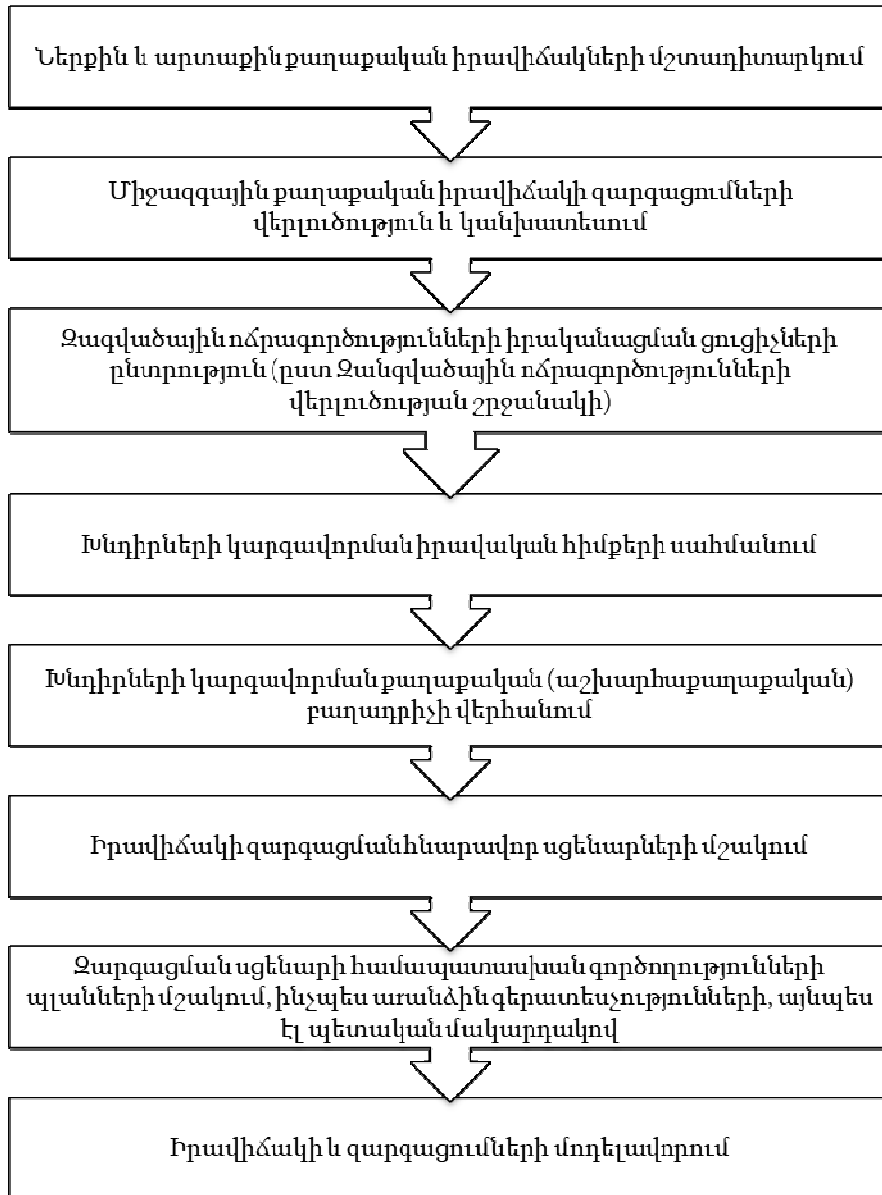
²⁹ Framework of Analysis for Atrocity Crimes A tool for prevention, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/about-us/Doc.3_Framework%20of%20Analysis%20for%20Atrocity%20Crimes_EN.pdf (12.06.2023)

թանկ: Եթե, օրինակ, բնակչության որոշակի խմբի նկատմամբ բռնության աճի դրդապատճառը ռիսկային ճանաչվի վաղ փուլում, ապա պետությունը կամ միջազգային հանրությունը պետք է մշակի ռազմավարություն՝ ուղղված այդ շարժառիթների վերացմանն ու թուլացմանը:

Այդ գործընթացը ֆորմալացնելու, հետևաբար դրա կազմակերպման ու իրականացման նպատակով առաջարկվում է կիրառել զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման ռազմավարություն, որը բերված է Գծապատկեր 1-ում:

Առաջարկվող ռազմավարությունը ենթադրում է որոշակի հաջորդական քայլերի իրականացում, որոնք թույլ կտան վերլուծել նման հանցագործությունների իրականացման համար նպաստավոր պայմանների, միջավայրի ձևավորման վրա ազդող հիմնական գործոններն ու դրանց կանխման իրավական ու քաղաքական գործիքակազմերի կիրառման հնարավորությունները: Այս համատեքստում, թերևս, առաջնային նշանակություն ունի, միջազգային և տարածաշրջանային քաղաքական իրադարձությունների մշտադիտարկումը, ազդակների վերհանումը կամ «ախտորոշումը» որն առավել արդիական է հակամարտային գոտիներում և այն տարածաշրջաններում, որտեղ լարվածության մակարդակը բավական բարձր է, իսկ ճգնաժամային իրավիճակները՝ ոչ եզակի երևույթներ: Մշտադիտարկման արդյունքում հնարավոր է վերհանել իրավիճակների զարգացման օրինաչափությունները, վերլուծել դրանք և ներկայացնել հիմնական կանխատեսումները: Այս պարագայում կանխատեսումներն առավել առարկայական ու հիմնավորված կլինեն, քանի որ մշտադիտարկման փուլում կառանձնացվեն բոլոր հիմնական ազդող գործոնները, իսկ բացթողումների հավանականությունն առավել նվազ կլինի:

Գծապատկեր 1

Հաջորդ քայլը զանգվածային ոճրագործությունների իրակա-նացման ցուցիչների վերհանումն է (ըստ ռիսկի գործոնների): Խոսքը զանգվածային ոճրագործությունների վերլուծության շրջանակի³⁰ մասին է, որը մշակել է ՄԱԿ-ը 2014թ.: Ընդհանուր առմամբ, շրջանակը ներառում է վարքագծի մոդելներ, հանգամանքներ կամ տարրեր, որոնք ստեղծում են նպաստավոր միջավայր զանգվածային ոճրագործությունների իրագործման համար: Դա պահանջում է մի շարք գործոնների գնահատում՝ կապված ոչ միայն զինված հակամարտությունների ռիսկի, այլև ցանկացած այլ իրավիճակի հետ, որը կարող է ստեղծել «նպաստավոր» պայմաններ զանգվածային ոճրագործությունների համար³¹: Հատուկ ռիսկի գործոնները պայմանավորված են նրանով, որ յուրաքանչյուր հանցագործություն ունի տարրեր և պրեկուրսորներ, որոնք ընդհանուր չեն բոլոր երեք հանցագործությունների համար: Օրինակ՝ ցեղասպանության հանցագործությանը բնորոշ տարրերից մեկը ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբին ամբողջությամբ կամ մասնակի ոչնչացնելու մտադրությունն է: Նման մտադրության նշանների կամ ապացույցների առկայությունը ցույց է տալիս ցեղասպանության ռիսկի աճ: Այսպիսով, համակարգում հայտնաբերված հատուկ ռիսկի գործոնները արտացոլում են հանցագործությունների իրավական սահմանումները, թեև դրանք չեն սահմանափակվում դրանցով բառի խիստ իմաստով և չեն հավակնում լինել դրանց գոյության քրեաիրավական ապացույցներ: Շրջանակի օգտագործմամբ կոնկրետ իրավիճակում բռնի հանցագործության ռիսկը գնահատելու համար դիտորդը կամ վերլուծաբանը պետք է օգտագործի ռիսկի գործոններ և ցուցիչներ՝ տեղեկատվության հավաքագրումն ու գնահատումը ուղղորդելու համար: Հավաքա-

³⁰ Framework of Analysis for Atrocity Crimes A tool for prevention, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/about-us/Doc.3_Framework%20of%20Analysis%20for%20Atrocity%20Crimes_EN.pdf (12.06.2023)

³¹ **Կիրակոսյան Մ.**, Չանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելումը և ինքնորոշման հակամարտությունները, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 1, 2021, էջ 49-78:

գրված ամբողջ տեղեկատվության վերլուծությունը թույլ կտա պարզել, թե արդյոք որոշակի պետությունը և նրա բնակչությունը կարող են բռնության ենթարկվել կամ կան արդյոք պայմաններ զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման համար:

Զանգվածային ոճրագործությունների վերլուծության շրջանակում ներառված են 14 գործոններ (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1 Զանգվածային ոճրագործությունների վերլուծության շրջանակ

Զանգվածային ոճրագործությունների վերլուծության շրջանակ	
Ընդհանուր ռիսկի գործոններ	
Ռիսկի գործոն 1	Զինված բախումներ կամ անկայունության այլ ձևեր
Ռիսկի գործոն 2	Մարդու իրավունքների, միջազգային իրավունքի և մարդասիրական իրավունքի լուրջ խախտումների արձանագրում
Ռիսկի գործոն 3	Պետական կառույցների թուլություն
Ռիսկի գործոն 4	Շարժառիթներ կամ խթաններ
Ռիսկի գործոն 5	Զանգվածային ոճրագործություններ կատարելու կարողություն
Ռիսկի գործոն 6	Մեղմացուցիչ գործոնների բացակայություն
Ռիսկի գործոն 7	Նպաստավոր հանգամանքներ կամ նախապատրաստական գործողություններ
Ռիսկի գործոն 8	Հրահրող գործոններ
Հատուկ կամ լրացուցիչ ռիսկի գործոններ (ըստ հանցագործության տեսակի)	
Ցեղասպանություն	
Ռիսկի գործոն 9	Միջխմբային լարվածություն կամ պաշտպանության տակ գտնվող խմբերի նկատմամբ խտրականության տարբեր դրսևորումներ

Ռիսկի գործոն 10	Պաշտպանության տակ գտնվող խմբին ամբողջությամբ կամ մասամբ ոչնչացնելու մտադրության նախանշաններ
Մարդկության դեմ ուղղված այլ հանցագործություններ	
Ռիսկի գործոն 11	Քաղաքացիական բնակչության դեմ լայնամասշտաբ կամ համակարգված հարձակման նշաններ
Ռիսկի գործոն 12	Խաղաղ բնակչության վրա հարձակման ծրագրի կամ քաղաքականության առկայության նշաններ
Պատերազմական հանցագործություններ	
Ռիսկի գործոն 13	Լուրջ սպառնալիքներ միջազգային մարդասիրական իրավունքով պաշտպանված անձանց համար
Ռիսկի գործոն 14	Լուրջ սպառնալիքներ մարդասիրական կամ խաղաղապահ գործողությունների համար

Որոշակի ռիսկի գործոնների առկայությունը հաստատող տեղեկությունը երբեմն ավելի դժվար է ձեռք բերել վաղ փուլում: Երկրորդ, որքան շատ են ռիսկի գործոնները (և ավելի շատ համապատասխան ցուցանիշներ), այնքան մեծ է վայրագություն կատարելու ռիսկը: Բացի այդ, որքան մեծ է տվյալ ռիսկի գործոնի գնահատականը, այնքան բարձր է տվյալ գործոնի նշանակությունն ու դերը կոնկրետ իրավիճակում: Երրորդ, ռիսկի գործոնները և ցուցանիշները չեն դասակարգվում, քանի որ դրանց հարաբերական նշանակությունը կախված է կոնկրետ իրավիճակից: Նույնիսկ եթե զինված հակամարտությունը ճանաչվել է որպես ամենաուժեղ կամ ամենակարևոր ռիսկի գործոնը, զինված հակամարտությունը նախապայման չէ բոլոր ոճրագործությունների համար. ցեղասպանությունը և մարդկության դեմ հանցագործությունները կարող են տեղի ունենալ խաղաղ ժամանակ: Իհարկե, որոշ ռիսկային գործոններ ավելի մեծ քաջ ունեն, քան մյուսները, կամ ավելի հաճախ են տեղի ունենում, քան մյուսները: Այնուամենայնիվ,

դրանք բոլորն էլ նպաստում են ոճրագործություններ կատարելու ռիսկի մեծացմանը³²:

Այս փուլում առանցքային նշանակություն ունի հաշվառելը, որ ռիսկի գործոններից անգամ մեկի առկայության պարագայում քանիցս մեծանում է դրա իրականացման հավանականությունը և կարող է նպաստավոր պայմաններ ստեղծել այ ռիսկի գործոնների առաջացման կամ զարգացման համար:

Հաջորդ փուլում հարկ է առանցնացնել առաջացած ռիսկերի ու խնդիրների կարգավորման միջազգային իրավական հիմքերն ըստ շրջանակում ներառված գործոնների համախմբի՝ յուրաքանչյուր անգամ հստակեցնելով ռիսկերի գործոնների համախումբն ու դրանց միջև առկա փոխկապվածությունը: Այս փուլն անմիջականորեն կապված է խնդիրների կարգավորման քաղաքական (աշխարհաքաղաքական) բաղադրիչի վերհանման հետ, որն իրավացիներն կարելի է համարել ամենաբարդը՝ հաշվի առնելով ազդեցության տարբեր ձևերն ու խնդիրների չափազանց լայն շրջանակը:

Իրավիճակի զարգացման հնարավոր սցենարների մշակման փուլում պետք է հաշվի առնվեն բազմաթիվ փոփոխականների համակցված ազդեցությունները: Մշակված սցենարի հավաստիությունը կախված է մի քանի հիմնական չափանիշներից, ինչպես, օրինակ, համապատասխանություն, հավաստիությունը և տարբերակումը: Ազգային անվտանգության ապահովումը, ազգային շահերի պաշտպանությունը, բնակչությանը զանգվածային ոճրագործություններից պաշտպանելը կենսական խնդիրներ են, որոնց ապահովումն ուղիղ ու անմիջական կապ ունի ռազմավարական վերլուծության հետ: Փոփոխվող և անկայուն ռազմավարական միջավայրը, որտեղ կոնկրետ սպառնալիքներն ու խնդիրները դժվար է կանխատեսել, պահանջում է մարտահրա-

³² Framework of Analysis for Atrocity Crimes A tool for prevention, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/about-us/Doc.3_Framework%20of%20Analysis%20for%20Atrocity%20Crimes_EN.pdf (12.06.2023)

վերների արդյունավետ հաշվառմամբ պլանավորման իրականացում: Նման միջավայրում սցենարային պլանավորման իրականացումը անփոխարինելի արդյունավետություն կարող է ունենալ: Ավելին, հիբրիդային սպառնալիքների, նորագույն տեխնոլոգիաների, անհամաչափ գործողությունների պայմաններում սպառնալիքներին դիմակայելն ու բնակչության զանգվածային ոճրագործությունների տարատեսակ դրսևորումներից պաշտպանելը առավել արդյունավետ կլինի սցենարային պլանավորման հիման վրա հավանական իրադարձությունների կանխատեսման միջոցով: Սցենարային պլանավորումը, սակայն, ինքնանպատակ գործընթաց չէ: Դրա իրականացման նպատակը ճգնաժամային իրավիճակներում ռազմավարական որոշումների կայացման հեռանկարի ամրապնդումն է՝ իրավիճակային լուծումների և որոշումների փոխարեն: Սցենարներն, ինքնին, պետք է ներառեն նաև «գործողությունների պլաններ», որոնք տվյալ սցենարի իրականացման պարագայում ճանապարհային քարտեզի գործառնայթ կիրականացնեն՝ բաշխելով պատրականությունների շրջանակն ըստ պատասխանատու գերատեսչությունների՝ հնարավորություն ստեղծելով առավելագույնս երաշխավորել բնակչությանը զանգվածային ոճրագործություններից:

Եվ, վերջապես, վերջին փուլը ենթադրում է գործողությունների մոդելավորման իրականացում, այն է՝ արդյունավետ քաղաքականության մշակում՝ հիմնվելով քաղաքական նախընթաց գործընթացները արդյունավետ վերլուծության վրա: Այդ վերլուծություն թույլ կտա վեր հանել վարվող քաղաքականության բացերն ու մշակել զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման առավել գործուն մեխանիզմներ:

Զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման հնարավորությունները Լեռնային Ղարաբաղում

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման ձգձգումն իրական վտանգ է ներկայացնում ինչպես Լեռնային Ղարաբաղի, այնպես էլ տարածաշրջանի կայունության և անվտանգության

համար: 1994թ. կնքված հրադադարից հետո կողմերի դիրքորոշումներում իրական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել, իսկ Ադրբեջանը դիտարկում է ռազմական գործողությունները, որպես հակամարտության կարգավորման միակ հեռանկար: Դրա վառ ապացույցը 2016թ. ապրիլին, ապա նաև 2020թ. սեպտեմբերին ադրբեջանական կողմի սանձազերծած պատերազմն էր, որով խախտվեց առանց այդ էլ փխրուն հրադադարը, ինչպես նաև 2021 թ. մարտին Փառուխ գյուղի մոտակայքում տեղի ունեցած իրադարձությունները, արդեն պարբերական դարձած հարձակումները ՀՀ ինքնիշխան տարածքի նկատմամբ և այլն: Լեռնային Ղարաբաղի դեմ ադրբեջանաթուրքական ագրեսիայի ընթացքում կիրառված մի շարք գործողություններ ու միջոցներ լիովին համապատասխանում են միջազգային իրավունքի փաստաթղթերով սահմանված պատերազմական ու մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների չափանիշներին³³:

Քանի որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության զարգացման տարբեր փուլերում միջազգային հանրությունը չի դատապարտել Ադրբեջանի կողմից իրականացված զանգվածային ոճրագործությունների դրսևորումները, ավելի է սաստկացել այդ պետության ռազմատենչ նկրտումները:

ԼՂՀ միջազգային ճանաչման բացակայության պայմաններում մշտապես շատ բարձր է նոր զանգվածային ոճրագործությունների կատարման հավանականությունը: Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունների ընթացքում արձանագրված զանգվածային ոճրագործությունների ի հայտ եկած դեպքերն ու միջազգային հանրության կողմից համապատասխան քաղաքական և իրավական գնահատական չտալու հանագամանքն ամենաթողության ու անպատժելիության մթնոլորտ է ստեղծել՝ չբացառելով նոր պատերազմի հրահրման ու զանգվածային ոճրագործությունների արձանագրման հավանականությունը:

³³ Պետրոսյան Մ., Ջանգվածային ոճրագործությունների ազդեցությունը հակամարտությունների կարգավորման գործընթացի վրա. Լեռնային Ղարաբաղի դեպքը, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 2022, 1, 91-123:

Ուստի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության համատեքստում արձանագրված զանգվածային ոճրագործությունների դեպքերի վերլուծությունն ու նմանատիպ ոճրագործությունների կանխարգելման գործուն ու արդյունավետ մեխանիզմների հստակեցումը, հնարավոր զարգացումների կանխատեսումն ու դրանց հակազդման արդյունավետ մեխանիզմների մշակումը խիստ արդիական ու կարևոր է՝ պայմանավորված սպառնալիքների վաղ ախտորոշման ու հակազդման հրամայականով:

Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականության ծայրահեղ դրսևորումներից հերթականը եղավ 2022 թ. դեկտեմբերի 12-ից Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանին կապող միակ ճանապարհի փակումը, որն ուղեցվեց գազի մատակարարման պարբերական դադարեցումներով, բեռների, դեղորայքի տեղափոխման արգելքով և այլն: Լաչինի միջանցքի արգելափակման հարցը ՀՀ նախաձեռնությամբ երկու անգամ քննարկվել է Արդարադատության միջազգային դատարանում: 2023 թ. փետրվարի 22 Արդարադատության միջազգային դատարանը հրապարակեց «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիայի շրջանակներում Հայաստանի և Ադրբեջանի կողմից ներկայացված հրատապ միջոցների կիրառման մասին միջնորդությունների վերաբերյալ փետրվարի 22-ին կայացված որոշումները: Այսպես, դատարանն իրավաբանորեն պարտավորեցնող որոշում էր կայացրել Ադրբեջանի դեմ՝ միաժամանակ մերժելով Ադրբեջանի հակընդեմ հայցը: Որոշմամբ³⁴ դատարանը սահմանում էր, որ առկա է հայերի իրավունքներին անդառնալի վնաս հասցնելու անմիջական վտանգ և Ադրբեջանը պարտավոր է ձեռնարկել անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որոնցով հնարավոր կլինի ապահովել Լաչինի միջանցքով անձանց, տրանսպորտային միջոցների և բեռների անխափան տեղաշարժը երկու ուղղություններով: Վերոնշյալ որոշման չիրականացմանը զուգահեռ

³⁴ Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan), <https://www.icj-cij.org/node/202552>, (12.04.2023)

Ադրբեջանը անցակետ տեղադրեց Լաչինի միջանցքում: Արդեն այդ խնդրի լուծման նպատակով 2023թ. հուլիսի 6-ին Արդարադատության միջազգային դատարանը Հայաստանի հայցի հիման վրա հրապարակեց երկրորդ վճիռը³⁵, որով վերահաստատեց է փետրվարի 22-ի որոշումը, որով պարտավորեցրել էր Ադրբեջանին՝ ձեռնարկել բոլոր միջոցները երաշխավորելու Լաչինի միջանցքով քաղաքացիների, տրանսպորտային միջոցների և բեռների՝ երկու ուղղություններով անխափան տեղաշարժը:

Լաչինի միջանցքի փակումից ի վեր ակտիվ քննարկվում էր Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գոտում զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման հավանականությունը: Մտավախությունները տեղին էին և դրսևորվեցին 2023թ. սեպտեմբերի 19-ին, երբ մի քանի օրվա ընթացքում ադրբեջանական զինված ստորաբաժանումների հարձակումներից հետո Արցախից հեռացավ ամբողջ բնակչությունը: Նման հանցագործությունների դրսևորումներ արձանագրվել են ոչ միայն Արցախյան երկու պատերազմների ընթացքում, այլ նաև հետընթաց գործընթացներում՝ ուղեկցվելով մարդկանց առևանգելու և խոշտանգելու գործողություններով, գերիների խոշտանգման դեպքերով և այլն: Այնուամենայնիվ, հարկ է նախ հասկանալ, թե ինչ գործոններ են ազդում այս տարածքում զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման ռիսկերի մեծացման վրա: Առաջին նախապայմանը, թերևս, հասկանալն է, թե սովորաբար ինչ գործոններ են կապված լինում զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման հավանականության հետ: Որոշիչ գործոնների ըմբռնումը անհրաժեշտ է նաև համապատասխան արձագանքի մեխանիզմներ մշակելու համար՝ ինչպես կարճաժամկետ՝ ուղղված հետևանքների մեղմացմանն ու կասեցմանը, այնպես էլ երկարաժամկետ հետանկարում՝ նպաստելով

³⁵ Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan) Request for the modification of the Court's Order indicating a provisional measure, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230714-pre-01-00-en.pdf>, (07.07.2023)

դրանց: Չանգվածային ոճրագործությունների իրականացման պատճառների ու հավանականության վերլուծությունը սովորաբար կապված է երեք հիմնական հարցերի պատասխանների հետ.³⁶

1. Որո՞նք են զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման ռիսկի մակրո պատճառները: Մակրո պատճառները սովորաբար չափվում են պետության մակարդակով և վերաբերում են այնպիսի հարցերի, ինչպիսիք են քաղաքական վարչակարգի տեսակը, հասարակության էթնիկ կազմը, սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, տարածաշրջանային իրավիճակը, ՋՈՒ կազմն ու չափը և դրա կիրառման պատրաստակամությունը:
2. Որո՞նք են կարճաժամկետ դրդապատճառները, որոնք կարող են նախորդել զանգվածային ոճրագործությունների իրականացմանը: Կարճաժամկետ դինամիկան վերաբերում է ցեղասպանության կամ զանգվածային վայրագություններին անմիջապես նախորդող կամ վաղ փուլերում գտնվող ժամանակաշրջաններին, կարող են վերաբերել անվտանգության մթնոլորտի ձևավորմանը, ռազմատենչ հայտարարություններին, իրավիճակի պարբերական սրացումներ, հրադադարի ռեժիմի խախտումներ, մարտական դիրքերի փոփոխություններ և այլն: Այս ամենն, իհարկե, կարող է նպաստել լարված հարաբերությունների կամ բախումների ինտենսիվության մեծացմանը ինչպես տեղային, այնպես էլ տարածաշրջանային կամ միջազգային մակարդակներում:
3. Որո՞նք են բռնության դրդապատճառներն ու դինամիկան միկրո, անհատական և խմբային մակարդակներում: Ովքե՞ր են հանցագործները և ինչու են նրանք բռնություն գործադրում³⁷:

³⁶ **Straus S.**, *Fundamentals of Genocide and Mass Atrocity Prevention*, US Holocaust Memorial Museum, 2016, pp. 53-91

³⁷ **D'Alessandra F., Raj Singh Sh.**, *Operationalizing Obligations to Prevent Mass Atrocities: Proposing Atrocity Impact Assessments as Due Diligence Best Practice*, *Journal of Human Rights Practice*, 2022, 14, 769–793.

Ինչ վերաբերում է զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման ազգային մեխանիզմներին, ապա դրանց առանձնահատկությունները պայմանավորված են նախ տվյալ պետության ազգային ու քաղաքական առանձնահատկություններով և չեն կարող ամբողջապես կրկնվել մեկ այլ պետության դեպքում: Ավելին, դրանց նույնական կիրառումը կարող է ունենալ անկանխատեսելի հետևանքներ, քանի որ կարող են անտեսվել մեկ այլ պետությանը, տարածաշրջանին, բնակչությանը բնորոշ գործոններ (օրինակ, քաղաքական, էթնիկ, կրոնական, տնտեսական, քաղաքակրթական, մշակութային և այլն): Թեև առկա բազմաթիվ տարբերություններին, կարելի է առանձնացնել չորս հիմնական ուղղություններ³⁸, որոնք կարող են կիրառելի լինել բոլոր պետությունների պարագայում: Առաջին ուղղությունը ներառում է ռիսկերի գնահատման ու վաղ նախազգուշացման փուլ, որը ներառում է նաև տվյալների հավաքագրումն ու վերլուծությունը՝ խոցելիության օրինաչափությունների բացահայտման ու ոճրագործությունների վաղաժամ հակազդման համար: Երկրորդ ուղղությունն ունի ռազմավարական կարևորագույն նշանակություն, քանի որ վերաբերում է կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման նպատակով իրականացվող միջոցառումներին: Այդ կադրերը ունակ կլինեն իրենց ներուժն օգտագործել կանխարգելիչ գործողությունների մշակման և տեղական, ազգային, տարածաշրջանային ու միջազգային մակարդակով դրանց ներկայացման համար: Երրորդ, մշակել և ներդնել համապատասխան քաղաքականություններ խոցելի բնակչությանը զանգվածային ոճրագործությունների ռիսկերից պաշտպանելու նպատակով: Եվ չորրորդ, տարածաշրջանային և միջազգային կազմակերպությունների հետ սերտ ու ակտիվ ջանքերի գործադրում զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելմանն առնչվող հարցերի շուրջ:

³⁸ **Capicotto S., Scharf R.**, National Mechanisms for the Prevention of Atrocities: A Review of National Mechanisms for the Prevention of Atrocities, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, **11**, 3, 6-19.

Եզրակացություն

- Կարևորագույն նախապայման է զանգվածային ոճրագործությունների հավանականության դիտարկումը տարածաշրջանային և միջազգային զարգացումների համատեքստում՝ որպես մեկ ընդհանուր գործընթացի մաս, քանի որ հնարավոր չէ դիտարկել այդ գործընթացների կանխարգելման հնարավորությունները՝ չդիտարկելով ներհամակարգային կապերն ու դրանց միջև փոխկապվածությունը (միջազգային հարաբերությունների համակարգ, տարածաշրջան, պետություն է այլն): Միջազգային հանրության, միջազգային կազմակերպությունների, ինչպես նաև առանձին պետությունների կողմից քաղաքացիական բնակչությանը նման պաշտպանություն և երաշխիքներ չտրամադրելը կարող է պայմաններ ստեղծել վայրագությունների իրականացման համար:
- Ակնհայտ է, որ վերջին տարիների ՄԱԿ-ի և միջազգային իրավական տարբեր կառույցների կողմից ստեղծվել են համապատասխան իրավական բոլոր հիմքերը զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելման նպատակով, սակայն այդ մեխանիզմների՝ արդյունավետորեն կյանքի կոչման հիմնական խոչընդոտը շարունակում է համարվել համապատասխան միջազգային քաղաքական կամքի բացակայությունը: Դրանց իրագործման անհնարինության պայմաններում միջազգային ասպարեզում անպատժելիության մթնոլորտն առավել քան ընդգծվում է՝ հանգեցնելով նման հանցագործությունների իրականացման շղթայական գործընթացների մեկնարկի՝ քանիցս մեծացնելով զանգվածային ոճրագործությունների իրականացման հնարավորությունները որոշ տարածաշրջաններում և հակամարտային գոտիներում: ատարված հանցագործությունների նկատմամբ պատժի մեխանիզմների սահմանումը նախ և առաջ կարող է ունենալ կանխարգելիչ հետևանքներ՝ ստիպելով

պետությունների ու ոչ պետական դերակատարներին զերծ մնալ զանգվածային ոճրագործությունների իրականացնելու հեռանկարից:

- Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդին իր բնակության վայրեր վերադարձնելու, հակամարտության գոտում հնարավոր հետագա զանգվածային ոճրագործությունների իրագործումը կանխարգելելու նպատակով անհրաժեշտ է մեկտեղել ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային ջանքերը՝ առանձնահատուկ դերակատարություն վերապահելով նաև Մփյուռքին: Մա թույլ կտա արձագանքման մշակույթը՝ փոխարինել կանխարգելման մշակույթով՝ քանիցս մեծացնելով տարբեր դերակատարների (տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային դերակատարներ, միջազգային կազմակերպություններ, հակամարտության կողմեր և աջակցող խմբեր, միջազգային հանրություն և այլն) գործունեության արդյունավետությունն ու նպաստել Լեռնային Ղարաբաղում անվտանգային միջավայրի ապահովմանն ու զանգվածային ոճրագործությունների կանխարգելմանը:

**The possibilities of preventing mass crimes in the modern world.
The case of the Nagorno-Karabakh conflict**

MARGARIT PETROSYAN

Brusov State University

The article discusses issues related to the manifestations of mass crimes in the modern world, considering wars and armed conflicts as a favorable environment or part of the situation in which these crimes are planned and carried out. In order to analyze the motives of mass crimes and the scale of actions aimed at reducing the likelihood of vulnerability of victims, special attention is paid to the international legal framework aimed at preventing such crimes and the reasons for their ineffective application. The article also suggests a strategy for preventing mass crimes at an early stage, which can be applied in various conflict zones. The Nagorno-Karabakh conflict was considered as an example, the fact that the international community at various stages of development did not condemn the mass crimes of Azerbaijan, further aggravated the militant aspirations of this state, created an atmosphere of permissiveness and impunity, not excluding the possibility of unleashing a new war and committing mass crimes: